

**АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ПРОВІДНЕ ІСТОРИЧНЕ
ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
У ХАРКОВІ У 1920-1930-х рр.**

У статті охарактеризовані фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Державного архіву Харківської області, які дозволяють вивчити історію охорони здоров'я у Харкові у 1920–30-ті роки ХХ ст..

Ключові слова: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Державний архів Харківської області, фонди, охорона здоров'я, Харків.

G.L. Demochko. The Archived Documents as Main Historical Source of Health Protection Organization Research in Kharkiv in 1920–1930th.

The article described funds of the Central State Archive of higher authorities and government of Ukraine and the State Archives of the Kharkiv region, which allow studying the history of healthcare in Kharkiv in 1920–30 years of the XX-th century.

Key words: Central State Archive of higher authorities and government of Ukraine, State Archives of the Kharkiv region, funds, healthcare, Kharkiv.

Вивчення історії охорони здоров'я у Харкові за час перебування міста у статусі столиці УСРР базується в першу чергу на історичних джерелах, які мають свою специфіку. Раніше дослідження цього питання проводилося переважно медиками, які використовували безперечно цінний статистичний матеріал, але не переймалися історичною

складовою. Тепер для того, щоб якомога краще розкрити становлення системи охорони здоров'я у Харкові у 1920–30-ті роки, саме історикам потрібно підняти й опрацювати великий шар історичних джерел, без яких подібні дослідження будуть неґрунтовними, однобокими.

Мета даної розвідки – проаналізувати архівну базу з історії становлення системи охорони здоров'я у Харкові. Актуальність теми не викликає сумнівів, адже ще В. Антонович, Д. Багалій, М. Грушевський, М. Слабченко та інші представники «земельного» («обласного») напряму наголошували на необхідності синтетичного вивчення історичного та іншого вимірів (географічного, статистико-економічного тощо) в регіоні [1, 14]. А охорона здоров'я – це невід'ємна складова у житті пересічного містянина, яка повинна вивчатися комплексно у поєднанні історичного та медичного компонентів, що дає змогу отримати якісні результати дослідження. Тому вивчення архівних джерел наблизить дослідників до розуміння соціальних чинників, суспільних рушіїв процесу становлення та розвитку охороноздоровчої сфери у 1920–30-ті роки.

Для дослідження обраної теми найбільш інформативними є документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) та Державного архіву Харківської області (далі – ДАХО). Вони з великим рівнем достовірності ілюструють поступ охорони здоров'я у місті за часів більшовицького керівництва.

Політика радянської влади в справі охорони здоров'я представлена в матеріалах фонду 342, описи 1, 2 та 3 ЦДАВО України [2]. Фонд містить циркуляри, положення, постанови і накази Народного Комісаріату Охорони Здоров'я та його відділів. Справи зазначених описів дають змогу висвітлити питання організації охорони здоров'я як на республіканському, так і на місцевому рівнях.

Окремо хотілося б згадати про фонд 4928 ЦДАВО України – фонд, присвячений діяльності Олександра Микитовича Марзєєва [3]. Справа

99 опису 1 є машинописним текстом з авторськими правками «Спогадів санітарного лікаря». Ця справа дає дослідникам неоціненний матеріал, який ілюструє перші кроки становлення в Харкові санітарної організації на нових, радянських засадах, засоби подолання тогочасних епідемій, самовіддану роботу лікарів на протиепідемічному фронті.

У Центральному державному архіві громадських організацій України містяться відомості про боротьбу з проституцією, що можна знайти у відповідних протоколах ЦК Компартії України [4].

Перелічені документи подають цінну інформацію, однак найбільше джерел можна знайти у регіональному архіві – ДАХО. Історія становлення та розвитку української радянської охорони здоров'я у Харкові може бути вивчена завдяки документам фондів П-1 , П-2 , Р-190 , Р-202 , Р-203 , Р-820 , Р-821 , Р-855 , Р-1001 , Р-1959 та Р-1962.

На жаль, до фонду міськздороввідділу ДАХО немає повного доступу, однак інформація цілком компенсується іншими фондами обласного архіву, адже до 1926 року справою охорони здоров'я в місті займалося губернське управління, а з 1926 – секція охорони здоров'я міськради. Документи цих органів в достатньому обсязі знаходяться у ДАХО.

Фонди П-1 та П-2 увібрали у себе документи партійних організацій різних рівнів [5; 6]. За діловодною документацією, що зберігається у фонді, можна стверджувати, що партія не стояла осторонь наболілих проблем міста, а всіляко намагалася допомогти у їх розв'язанні. Для цього через відповідні структури активувалася свідома молодь, надавалася грошова допомога на благодійні та просвітницькі акції. Ці фонди цінні тим, що показують дослідникам, наскільки глибоко цікавилися партійні органи проблемами охорони здоров'я у місті.

Фонд Р-190 (хронологічні рамки фонду 1920 – 1923 рр.) містить дані про діяльність Харківського губернського управління місцями позбавлення волі [7]. Цікавість становлять справи, які містять відомості про рівень захворюваності ув'язнених, про медичне обслуговування

бупривців (в'язнів, що перебували у будинках примусових робіт), про направлення лікарів на роботу до в'язниць тощо. Завдяки документам цього фонду можна встановити, що бупри були «квітником» соціальних хвороб у Харкові, тому лікування ув'язнених перебувало під особливо пильним наглядом з боку місцевих керманичів сфери охорони здоров'я.

Фонд Р-202 (хронологічні рамки фонду 1919–1920 рр.) накопичив у собі документи Харківського губернського військово-революційного комітету, утвореного 14 січня 1919 року з метою встановлення революційного порядку та боротьби з інтервентами та білогвардійцями [8]. Зокрема, розпорядження відділу охорони здоров'я стосовно епідемій, доповіді з різноманітних питань тощо.

Фонд Р-203 (хронологічні рамки фонду 1919–1925 рр.) акумулював документи по діяльності Харківського губернського виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів [9]. У цьому фонді містяться матеріали переписки губвиконкому з Народним Комісаріатом Охорони Здоров'я, РНК УСРР, документи губернського відділу охорони здоров'я, губернського санітарно-епідемічного відділу, губернського відділу комунального господарства, протоколи засідань та з'їздів, звіти про діяльність губздоровідділу та багато інших документів. Цей фонд дозволяє прослідкувати перші кроки Рад щодо поліпшення медичної допомоги харків'янам у місті.

Фонд Р-820 (хронологічні рамки фонду 1920–1925 рр.) містить цікаві відомості про стан дитячих установ та акти їх обслідування [10].

Особливо цінними являються матеріали фонду Р-821 – фонду відділу охорони здоров'я Харківського губернського виконавчого комітету рад [11]. Фонд охоплює документи з 1919 по 1925 рр., тобто час існування губернського виконавчого комітету від його організації у січні 1919 року та до його ліквідації 1 серпня 1925 року на підставі постанови ВУЦВКу від 3 червня 1925 року про ліквідацію губерній. Матеріали фонду включають в себе постанови Харківського губернського комітету КП(б)У та Харківського губернського

виконавчого комітету про організацію та проведення місячника чистоти, про діяльність підвідділу робітничої медицини. В цьому ж фонді знаходяться положення про відділи та підвідділи Наркомату охорони здоров'я УСРР, губернські та окружні інспектури, про Харківську міську раду санітарних лікарів при губернському відділі охорони здоров'я, про націоналізацію приватних медичних установ, аптек та складів, про перехід лікувальної частини медико-санітарних установ на господарський розрахунок та здачу їх в оренду приватним особам та товариствам, про санітарні комісії.

Фонд Р-855 (хронологічні рамки 1923 – 1930 рр.) містить документи інспектури охорони здоров'я Харківського окружного виконавчого комітету рад [12]. Хронологія фонду обумовлена створенням інспектури на підставі циркуляра НКОЗ УСРР від 6 березня 1923 року та її ліквідацією постановою Центрального Виконавчого Комітету УСРР від 2 вересня 1930 року про ліквідацію округів. Цей фонд вміщує протоколи засідань лікарів-спеціалістів, Харківського окрвиконкому та міськради, колегії і пленуму наукової ради Харківської окружної інспектури охорони здоров'я. Фонд вміщує документи щодо роботи в Харкові Надзвичайної комісії з боротьби з епідеміями, агітаційно-пропагандистської комісії, робочої комісії з будівництва у місті дезінфекційної станції в 1929 році. Тут зберігаються також матеріали щодо проведення туберкульозного триденника і про проведення заходів по оздоровленню хворих на туберкульоз. В цьому фонді у протоколах та доповідних записках висвітлена робота інспекторів з охорони материнства і дитинства, а також діяльність з розгортання лікувальної мережі дитячих лікарень, дитячих ясел та ін. Зазначимо, що Охматдит був новим явищем у радянському суспільстві, тому документи, які показують перші кроки запровадження ідей по охороні здоров'я матері та дитини, є неоціненними за своїм значенням. Цей фонд також містить протоколи засідань та відомості про роботу Харківського товариства боротьби з алкоголізмом. Окремий інтерес становлять документи про

діяльність курорту Березівські мінеральні води, сільськогосподарської колонії Здравниця, лікарсько-контрольної комісії з курортно-санаторного відбору робітників та службовців. Такі документи представлені у вигляді звітів, протоколів, листування, доповідних записок, циркулярів, планів та доповідей. Окрім вищезгаданих документів фонд містить доповіді, річні та місячні звіти Харківської окружної інспектури охорони здоров'я, її окремих інспектур з усіх галузей медико-санітарної роботи, звіти про діяльність лікарень, поліклінік, медичних дільниць, пунктів та санаторіїв, акти обслідування лікарень та інших медико-санітарних установ.

При дослідженні становлення та розвитку радянської сфери охорони здоров'я неодмінно треба приділити увагу становищу медичних працівників. Документи щодо висвітлення цього питання соціального містяться у фонді Р-1001 – Харківський губернський відділ профспілки працівників медико-санітарної праці (хронологічні рамки 1919–1925) [13]. Протоколи з'їздів, пленумів та конференцій, губернських секцій та комісій становлять інтерес при вивченні питань соціального страхування медичних працівників, нормування та охорони праці лікарів тощо.

Фонд Р-1959 (хронологічні рамки – 1923 – 1932 рр.) включає в себе матеріали по діяльності управління платними лікувальними установами Харківського окружного відділу охорони здоров'я [14]. Тут містяться постанови та протоколи президії Харківського окрвиконкому, протоколи засідань колегії Харківського окружного відділу охорони здоров'я, протоколи засідань управління платними лікувальними установами, доповідні записки про медичне обслуговування хворих та про стан господарства і фінансування курортів. Окрім цих документів ми маємо справи про передачу лікарень у відання Наркомату охорони здоров'я, про встановлення єдиної такси в платних лікувальних установах тощо.

Фонд Р-1962 відділу охорони здоров'я виконавчого комітету Харківської міської ради містить документи зібрані з 1925 по 1944 роки [15]. Тут зберігаються постанови Харківського облвиконкому,

Харківського міськвиконкому, матеріали щодо епідемій, санітарних умов міста, організації відпочинку та оздоровлення робітників і дітей, поширення ясельної мережі. Фонд має у доступі річні та періодичні плани, контрольні цифри, звіти, доповіді та доповідні записки про роботу Харківського міського відділу охорони здоров'я, медико-санітарних установ та організацій Харкова.

Виявлені в цих фондах документи дають нам змогу встановити головні закономірності та тенденції поступу охорони здоров'я в Харкові за столичної часів. Водночас використання архівних джерел виключає упередженість та однобокість у вивченні процесу. Достатність та інформативність архівних джерел значним чином знімає «медичність» у розвідках цієї теми, наближуючи широкі кола громадськості до осягнення суспільної складової в історії розвитку харківської охорони здоров'я у 1920-30-ті роки ХХ століття.

У перспективі подальших розвідок треба залучити новий масив архівних джерел повоєнного періоду, які дозволять продовжити хронологію вивчення питання аж до сьогодення.

Перелік літератури

1. Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні: теоретико-методологічні проблеми: Автореферат дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01/ Я.В. Верменич; НАН України. Інститут історії України. – К., 2005. – 32 с.
2. ЦДАВО України, м. Київ. Ф. 342 Народний Комісаріат охорони здоров'я УСРР. 1919–1933 рр.
3. ЦДАВО України, м. Київ. Ф. 4928 Марзеєв Олександр Микитович – український радянський лікар, гігієніст, академік, дійсний член АМН. 1932–1966 рр.
4. ЦДАГО України, м. Київ. Ф. 1 Центральний комітет Компартії України. 1917–1991 рр.
5. ДАХО, м. Харків. Ф. П-1 Харьковский губком КП(б)У.
6. ДАХО, м. Харків. Ф. П-2 Харьковский обком КП(б)У.

7. ДАХО, м. Харків. Ф. Р-190 Карательный подотдел Харьковского губернского юридического отдела.
8. ДАХО, м. Харків. Ф. Р-202 Харківський губернський військово-революційний комітет і відділ управління Харківського губернского військово-революційного комітету.
9. ДАХО, м. Харків. Ф. Р-203 Харьковский губернский исполнительный комитет советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, гор. Харьков.
10. ДАХО, м. Харків. Ф. Р-820 Отдел народного образования Харьковского губернского исполнительного комитета советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, гор. Харьков.
11. ДАХО, м. Харків. Ф. Р-821 Отдел здравоохранения Харьковского губернского исполнительного комитета советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, гор. Харьков.
12. ДАХО, м. Харків. Ф. Р-855 Инспектура охраны здоровья Харьковского окружного исполнительного комитета советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, гор. Харьков.
13. ДАХО, м. Харків. Ф. Р-1001 Харьковский губернский отдел профессионального союза «Медсантруд», гор. Харьков.
14. ДАХО, м. Харків. Ф. Р-1959 Харківське окружне управління платними лікувальними закладами.
15. ДАХО, м. Харків. Ф. Р-1962 Отдел здравоохранения Исполнительного комитета Харьковского городского совета депутатов трудящихся